

параметри української національної ідеї) / В.А. Борисенко // Історико-культурна спадщина Глухівщини. – С. 13-15.

4. Дмитриченко В.С. Суспільно-політичні погляди Я.П. Козельського / В.С. Дмитриченко. – К., 1957.

5. Заремський М.Й. Погляди Я.П. Козельського у контексті філософської думки в Україні XVIII ст. / М.Й. Заремський // Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження (Творча спадщина родини Марковичів). – К.: ІНЮРЕ, 1999. – С. 70-83; Заремський М.Й. Становлення категорії «культура» в філософській творчості Якова Козельського / М.Й. Заремський // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. пр. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – С. 81-89.; Заремський М.Й. Ідеї гуманізму в творчості Якова Козельського / М.Й. Заремський // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. пр. – Кривий Ріг: КДПУ, 2006. – С. 144-155.

6. Золотницький В. Состояние человеческой жизни / В. Золотницький. – СПб., 1763.

7. История отечественной математики: в 4 т. – Т. 1. – С. 374.

8. Козельский Я.П. Государь и министр, книга, сочиненная господином Мозером, с немецкого языка переведена артиллерии капитаном Яковом Козельским / Я.П.Козельский. – СПб., 1766.

9. Козельский Я.П. Философические предложения / Я.П. Козельский. – СПб., 1768.

10. Леонтович В.В. История либерализма в России. 1762-1914. Серия ИЮРН / Под общ. ред. А.И. Солженицина / В.В. Леонтович. – Париж: УТСА-Press, 1980. – 549 с.

11. Лой А.М., Толстоухов А.В. Практична філософія сьогодення: предмет і перспективи / А.М. Лой, А.В. Толстоухов // Практична філософія. – 2000. – № 1. – С. 7.

12. Рассел Бертран. Історія західної філософії / Б. Рассел; пер. з англ. Ю. Лісняк, П. Тарашук. – К.: Основи, 1995. – С. 501.

Заремський М.И. Идеи либерализма в социально-политической концепции украинского просветителя XVIII ст. Я.П. Козельского

В статье анализируются идеи либерализма в социально-политической концепции Якова Козельского – выдающегося деятеля украинского Просвещения, в 1770-1778 гг. – сотрудника Малороссийской коллегии в г. Глухове, основателя эпистемного подхода в развитии отечественной философии.

Ключевые слова: либерализм, практическая философия, «внутреннее благополучие» общества, добронравие, добродетель, «право на возмездие».

Zaremsky M.Y. Liberal ideas in the socio-political concept of Jacob Kozelsky - the eminent representative of Ukrainian Enlightenment

The article deals with liberal ideas in the socio-political concept of Jacob Kozelsky - the eminent representative of Ukrainian Enlightenment, in 1770-1778. - an employee of a Malorosiyska Collegiia in Hlukhiv, the founder of epistemny approach in the development of philosophy.

Key words: liberalism, practical philosophy «inner well-being» of society, charity, chastity, «the right to revenge».

22.03.2011 р.

УДК 94(477):624.074.354

С.Б. Юрченко

ПРИГОДА ГАВРИЛА РАЄВСЬКОГО У ГАМАЛІЇВСЬКОМУ МОНАСТІРІ

На підставі нових архівних матеріалів встановлюється ім'я архітектора, котрий був автором брами Гамаліївського монастиря.

Ключові слова: Гамаліївський монастир, архітектор, контракт, брама, новація.

Гамаліївський монастир є однією з найбільш визначних пам'яток доби Гетьманщини XVIII ст., проте до останнього часу не було відомо жодного імені зодчого чи архітектора, який би долучився до створення цього ансамблю. Авторів вдалося виявити архівну справу, що проливає світло на час будівництва монастирської брами та одночасно повідомляє ім'я її автора.

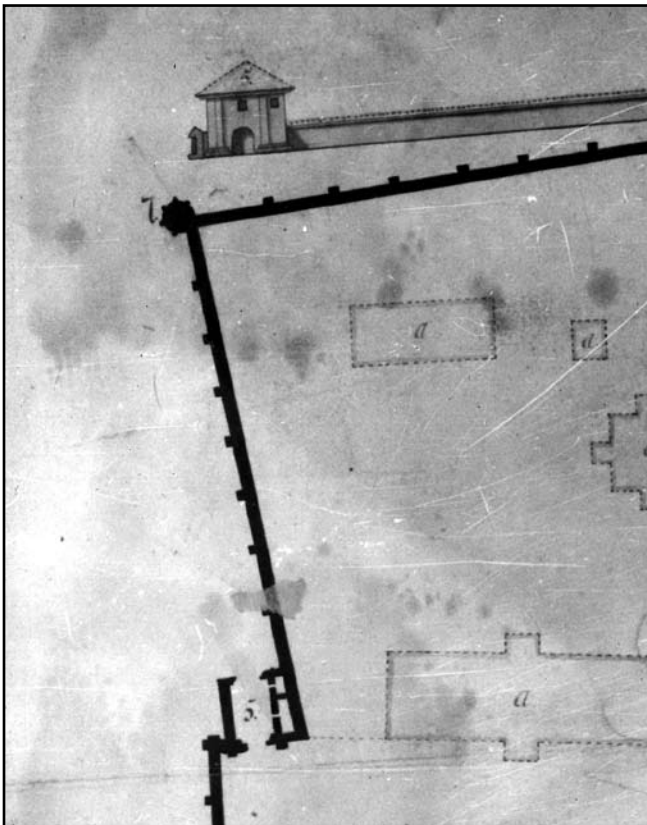
Влітку 1753 р. «жител киевский» Гаврило Раєвський подав до Генеральної військової Канцелярії у Глухові скаргу на Гамаліївський монастир, в якій повідомлялося, що 2 березня того ж року ним та намісником монастиря Феодосієм Левицьким укладено контракт, відповідно до якого Гаврило Раєвський підрядився розібрати старубраму та замість неї збудувати нову. Проте, незважаючи на умови контракту, монах Іакинф Костровський примушував робітників «к великой сторонной работе», а після того, як вони відмовилися, «без всякого его здравого разсудителства», не беручи до уваги, що будівельники вільні люди, а не монастирські піддані, взяв Раєвського «под караул, заковал в железо и держал немало». Визволив майстра намісник монастиря, що саме повернувся із Києва, куди він їздив у консисторських справах. Після цього постраждалий звернувся до справедливого суду, «дабы тот монах Костровский по его безстрашию и самоуправству, паче ж за его неделный поступок не был изуветчен». Далі у скарзі викладена вимога до монастиря компенсувати вимушений прогул, оскільки майстер платив своїм людям не від обсягів виконаних робіт, а поденно. Тому Раєвський просить «пустить по Харлампиевского Гамалеевского монастиря законникам от оной Войсковой Генеральной Канцелярии ордером предложить, дабы они над контракт мне некакой сторонной работе тепер не употребляли и в те не принуждали, и некакой мне обиды не чинили, а за прогул моих недостаточеству работников по договору подлежащее награждение учинили» [1].

У якості доказу в кінці скарги було додано «точную копию» контракту. Цей цікавий документ варто розглянути більш детально. У ньому говориться, що контракт даний «в художестве муровщику» Гаврилу Раєвському у тому, що він зобов'язується за літо 1753 року зовсім розібрати

стару цегляну браму і шию, що веде із льоха, ним же попередньо оглянуту. Із отриманої від розбору цегли своїми людьми він мав збудувати нову браму на місці старої, «токмо мало тоєю с поступкою вниз», та додавши над дахом існуючої монастирської стіни вгору один аршин, а в довжину та ширину «мерою, что надлежит иметь». Крім брами, слід було передбачити збоку невелику келію та хвіртку для проходу пішоходів. На другому поверсі передбачалося влаштування другої келії з шириною та висотою «в пропорцію брами» та склепінням на чотири кути (тобто хрестовим). В цій келії повинна була знаходитись комірка із цегляною тонкою стіною та виведеними з обох келій коминами для груб; також потрібно було зробити сходи нагору. Вся споруда мала бути потинькованою, прикрашеною «ризбою штукатурною» з трьох боків, а келія на фасадах мати пілястри та карнизи відповідно до «брамного украшения и як угодно покажется».

Монастир зобов'язувався забезпечувати будівництво новою цеглою та вапном, водою й піском, кінською силою. Всі роботи майстер повинен був виконувати своїми людьми, у тому числі підносити цеглу. Всі інструменти «по художеству его потребние» надавалися Раєвським, крім тих (черпаки, відра тощо), що малися в обителі.

Винагорода за виконану роботу складала п'ятнадцять чвертей жита, п'ять чвертей пшениці, десять пудів свинячого сала, шістдесят відер горілки, шість чвертей проса, сім пудів солі, три

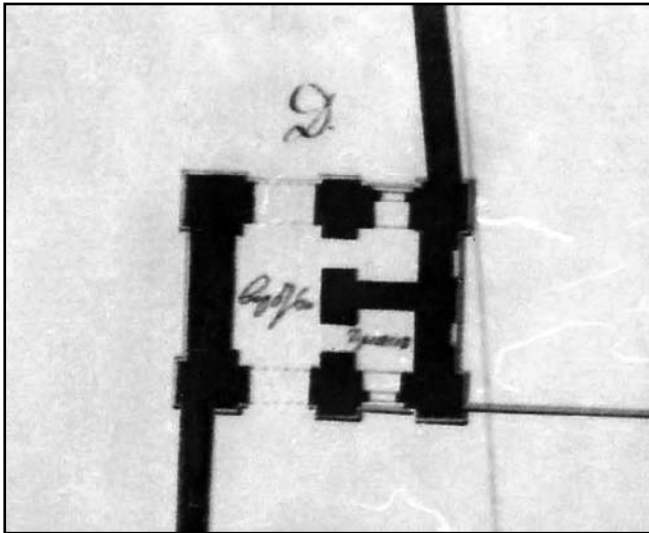

Брама на плані Гамаліївського монастиря 1795 р.

чверті ячменю, одну тільну корову, вола і на зиму трьох на м'ясо, п'ятивідерну діжку сиру та сто тридцять рублів грошима. Гроші ж видавалися частинами: після того, як зодчий приїде в Гамаліївку «на дело», то відразу отримує завдаток у двадцять рублів «или болем по разсмотрению бать имеющих его работников»; коли почне будувати браму і доведе її до склепіння верхньої келії – знову тридцять рублів; після закінчення ж всіх робіт – решту грошей. Харчі мали видаватися за потребою в залежності від кількості працюючих, а роботи виконуватися «пилно, трезвенно и тщательно», без жодної зупинки і міцно, щоб не могло статися ніякої шкоди. Якщо ж трапиться зупинка в роботі, за виключенням хвороби, за вини Гаврила або його людей, чи станеться якесь пошкодження – тріщини в стінах чи обвал через недогляд – майстер мав віддати монастирю тридцять рублів, а заподіяну шкоду усунути своїм коштом. Якщо ж ця затримка виникне з вини монастиря і будівельники не зможуть бути забезпечені роботами, то Гаврило мав отримати додаткову винагороду, не обумовлену договором. Від монастиря контракт підписали за відсутності намісника вже згадуваний монах Костровський, казначей ієромонах Тарасій та економ ієромонах Іоасаф [2].

Харлампіївський монастир розміщений в центральній частині с. Гамаліївка (нині Шосткинського району Сумської області). З півночі його територія обмежена річкою Шостою, з півдня – дорогою, що веде із с. Макове у с. Локотки. Ансамбль обнесено муром із восьмикутними вежами. З північного боку, недалеко від Харлампіївської церкви, було влаштовано в'їзну браму, для чого зроблено уступ в стіні. Споруда досі майже не привертала уваги дослідників. Інформація про пам'ятку, за виключенням згадки у В. Вечерського [3] та фотографії, опублікованої М. Цапенком у 1970 р. [4], у спеціальній літературі відсутня.

Перша письмова згадка про браму відноситься до 1738 р. [5]. При описі пожежі, що трапилася в монастирі восени цього ж року, племінник Анастасії Скоропадської Яків Маркович у своєму щоденнику зазначив: «Загорелось в полночь над тою башнею, где sklep мурованный, и как дошло до того амбара, где была домашняя и купленная горелка, больше 40 бочек, то на весь монастырь огонь разлился, от чего погорели все хоромы и кровли на морованой церкви, трапеза и брамы». Звернемо увагу, що «склеп мурований» був тільки під однією баштою, і це була в'їзна брама. По аналогії з іншими баштами, що зберігалися до другої половини ХХ ст. і відомі з фотографій, можна припустити, що й описувана брама мала вигляд восьмикутної споруди, яка по висоті не перевищувала огорожу. В ній, очевидно, був улаштований проїзд. Час її будівництва, як і дзвіниці та інших башт з огорожею, повинен був би

Брама на плані Гамаліївського монастиря 1820-1826 рр.

укладатися в проміжок часу між 1714 та 1722 роками. Природно, що від пожежі брама постраждала найбільше. Цьому, напевно, також сприяло і те, що під нею зберігались якісь паливні матеріали. Не виключено, що пошкодження були настільки значними, що у монастирського керівництва виникла думка про будівництво нової брами, і це було реалізовано через 14 років після пожежі.

Найбільш раннім зображенням вже нової брами є креслення на плані монастиря 1795 р., складеному відразу після пожежі [6]. На ньому в північній частині під № 5 позначено «въездные ворота». Тут же вказано заподіяні пожежею збитки: «Сгорели деревянные крыши, потолок, двери, лестница и окна».

В плані споруда майже квадратна. До проїзду із південного боку примикають два невеликі приміщення. Це, очевидно, відома з контракту келія та сходи на другий поверх. Західний фасад будівлі двох'ярусний: нижній має півциркульну арку проїзду, верхній – два прямокутні вікна. Проїзд облямовано двома пілястрами на всю висоту з карнизом. Дах двосхилий.

У дворі, поруч із брамою, знаходився дерев'яний архієрейський будинок, що згорів під час пожежі (на плані позначений літерою «а»).

Згадка про дерев'яну стелю наводить на думку про те, що склепіння над другим ярусом не було виконане, а в усьому іншому споруда цілком відповідає умовам контракту.

На іншому плані, датованому проміжком часу між 1820-м та 1826-м роками [7], більш детально показано архітектурні деталі – пілястри та ніші на південному фасаді. З плану стає зрозумілим, що «ризбою штукатурною з трох сторін» були прикрашені південний, західний та східний фасади.

На жаль, після пожежі 1795 р. фасадний декор пам'яток монастиря був збитий. Цього, очевидно, не уникла і брама. В усякому разі на листівці початку ХХ ст. бачимо стіни, майже позбавлені будь-якої

Східний фасад брами. Поштова листівка початку ХХ ст.

Брама монастиря. Фотографія С. Таранушенка 1930 р.

артикуляції. На іншій фотографії, зробленій у 1930 р. С. Таранушенком, добре видно дві пілястри без баз та капітелей, що оформлюють проїзд, та широкий ризаліт біля південного кута. Віконні прорізи мають вигляд трицентрових арок, характерних для ХVІІІ ст.

На фото, виконаному М. Цапенком у 1950-х роках, крім пілястр проглядаються п'єдестали пілястр із базами. Другий ярус вже розібрано.

Остаточно браму знищено перед 1957 р., про що свідчать матеріали обстеження монастиря, виконані республіканськими спеціальними науково-реставраційними майстернями [8].

Про особу Гаврила Раєвського наразі важко сказати щось певне, тому можна лише обмежитися

Загальний вигляд брами у 1950-ті роки

Залишки брами. Фото 1957 р.

міркуваннями загального порядку. Його київське походження вказує, що саме тут потрібно шукати інформацію про його професійне формування. У переліку киян, що присягали на вірність новій цариці 1741 р., серед цехових ремісників ім'я Раєвського відсутнє [9], тому можна припускати, що освіту він здобув у іншому місці.

У 1748 р. в Києво-Софійському монастирі за ініціативи митрополита Рафаїла Заборовського була зведена відома брама Заборовського – парадний в'їзд до кафедрального монастиря. Зводилася вона за проектом Йогана-Готфріда Шеделя майстрами Іваном та Стефаном Стобанськими. Характерною її особливістю є щедре застосування ліплення, витриманого у формах, характерних для декору українських іконостасів – обидва згадані майстри були сницарями і працювали у своєму рідному місті Жовкві над виготовленням саме іконостасів. Можна припускати, що у Гамаліївці багато прикрашена «штукатуріями» брама виникла під впливом щойно завершеної брами Заборовського.

Упродовж 1747-1753 рр. у Києві зводилася Андріївська церква. Для керівництва будівельними роботами сюди був направлений архітектор Іван Мічурін [10]. Тут ним було створено «архитектурную команду», в якій

налічувалося 30 учнів. Для їх розміщення навіть виділили «пространную светлицу для рисования планов»[11]. Будівництво церкви та царського палацу стало поштовхом для розповсюдження в Україні нових архітектурних форм, тісно пов'язаних із ордерною системою, трактованою із дотриманням пропорційних співвідношень, близьких до класицистичної архітектури, тому Андріївська церква фіксує собою новий переломний момент у розвитку архітектури доби Гетьманщини. Під її впливом знаходилися такі відомі архітектори, як Іван Григорович-Барський, Семен Карін – автор дзвіниці Троїцько-Іллінського монастиря, Андрій Квасов, відомий своїми спорудами у Козельці та Глухові та інші. Про можливу приналежність Г. Раєвського саме до цієї групи зодчих свідчить також і вжитий в контракті вираз «архитектурии художеств», характерний для самоідентифікації архітекторів вже другої половини XVIII ст. на відміну від «муровщицких майстров» першої половини століття. Отже, маємо справу з ледве чи не першим документально підтвердженим раннім прикладом розповсюдження на Лівобережжі новаторської архітектури, інспірованої появою Андріївської церкви в Києві. Будівництво брами Гамаліївського монастиря у зв'язку із цим набуває важливого значення для розвитку української архітектури середини XVIII століття і свідчить про швидке розповсюдження «архитектурних новинок» навіть у віддалених від Києва місцях.

Додаток №1.

Контракт на спорудження брами у Гамаліївському монастирі між Гаврилом Раєвським та намісником Феодосієм Левицьким. 1753 р.

(ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11931, арк. 3-4)

Жителю кievському Гавриле Раєвському, в художестве муровщику по учиненному с ним договору, что он в том же монастире следующаго 1753 году чрез лето, а не далее, совсем разобрать кирпичную старую браму, и из ліоуху старого шию имеющую всюду ним же Гаврилом осмотренную ея людми во всем своїми и ис тих разобранных брами и шиї кирпичу построить браму новую на местце старой, токмо мало тоей с поступкою вниз, и исприбавив вгору вышше над стене монастирской горовой имеющейя кришке аршином, а в длину и ширину мерою что надлежит иметь, и внутре брами боковую келію в пропорціи брамнои спаціи також і форту к проходу пешим и опрочь ворот в той же браме, а наверх брами другую келію кирпичную ж о широкості и вишиною в пропорцію брами з склепінням на четире угла, в котрой келеи били б і коморка с кирпичною ж тонкою стеною, і виведенная при обоих келиях коменми

стенами для груб, також бы исходы знутри брами на горную келию сделал и украсил бы все оное строение как подлежит отинкованьям, еще же браму ризбою штукатурною с трех сторон, а келию при фильрах и гзимсах, також где подлежит кметь, применяясь против брамного украшения и як угодно покажется. Тож людьми своїми во всем кроме что к тому делу в дополнение имеет быть новой кирпич и привозное от монастыря також и вапно на оное вапно и до вапна песок и воду приспособлять воженим, а кирпичи ношеним к работе должен он Гавриил людьми своими и лошадми с помощью толко в лошадях и от монастыря котрих определится ему с возами и упряжу хотя и до троих. К тому инструмента даніе в себе имеется он Гавриил художеству его потребніе все повинны бать его, а коих не имеет, а сышутся в монастыре, таковы с ними ж купно на воду кухли, черпаки, цебраки и протчое выдадутся от монастыря. За такую ж всю работу поступленно и виданно будет всего ему Гаврииле з монастыря в награждение жита четвертей п'ятнадцать, пшенице четвертей пять, сала свинного пудов десять, горелки ведер шестьдесят, проса четвертей шесть, соли пудов сем, ячменя четвертей три, корову телную одну, вола и на зимно ж трох на м'ясиво, сира дичечку в п'ять ведер, да денег сто тридцать рублей, которіе то денги даватимутся ему Гавриилу по частям так: скоро он в Гамалеевку совсем по сіму контракту на дело прибудет зараз в задаток двадцать рублей или и болем по рассмотрению бать имеющих его работников, как зачнет браму строить и построит до склепнения келии горовой тридцать рублей, по окончанию же всего дела все сполна досталніе. Харчи ж тоже скоро по прибитии его Гавриилу к делу и же работу до окончанию даватимутся с потребу по числу работников бать имеющих при нем, по скончании же всего дела и оставшиеся все буды заведуться отданни будуть и на вишеписанной платеж по договору он Гавриил буди доволен. Имеет дело свое рабо тать пильно, трезвенно и тщательно, да и без всякой остановки и крепко, дабы не могло какой малейшой порчи статися. Ежели ж бы за чим кроме хоробы имела бать остановка в деле чрез его самого Гавриилу или его людей, або бы Боже сохрани, в чом сделалася в стенах порча расколотьем или обвалением по недосмотру, а не за не достаток самопотребних без излишества, и вязей железных от монастыря, то за то он должен з виговору тратить на монастыр рублей тридцать и порчи своим коштом оправить, на сопротив того ж и у монастыря к делу договорному буды последовал бы какой не достаток якої день кроме праздничного или неделного люде его Гавриилу згуляли або бы что спортилось, то оное прогульное сверх договору имеет бать награжденно ему ж Гаврииле, а спорченное не взискиватимется, чего во

верность и сей контракт на двое списав, один дан з монастыря ему Гаврииле, а другой в монастыре за рукою его оставлен.

Деялось 1753 года марта 2. В подленном подписано тако:

Пустиннохарлампиевского Гамалеевского монастыря наместник іеромонах Феодосій Левицкий, а в его отсутствиі подписал монах того ж монастыря Иакинф Костровский.

Казначей іеромонах Тарасий.

Эконом іеромонах Иоасаф.

Посилання

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 11931, арк. 2.
2. Там само, арк.3-4.
3. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини. – К., 2002. – С. 275.
4. Царенко М. По равнинам Десны и Сейма. – Москва, 1970. – С. 69-70.
5. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 4. – Чернигов, 1873. – С. 48.
6. Российский государственный исторический архив (далее РГИА), ф. 1488, оп. 4, д. 950.
7. РГИА, ф. 1399, оп. 1, д. 843. На плані підписався єпископ Лаврентій Башевський, призначений на Чернігівську кафедру у 1820 р. та підвищений до рангу архієпископа у 1826 р. Див.: Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 1. – Чернигов, 1873. – С. 111.
8. Архів інституту «УкрНДІпроектреставрація».
9. ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 860, арк. 101-175.
10. Клименко С.В. Архитектурная деятельность И.Ф. Мичурина. 1720-1750-е годы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры. – М., 2002.
11. Дегтярев М.В. Памятник архитектуры XVIII века – Андреевская церковь в Киеве. Историческая справка. – К., 1981. – С. 10.

Юрченко С.Б. Приклучение Гавриила Раевского в Гамалеевском монастыре

На основании новых архивных материалов устанавливается имя архитектора, который был автором ворот Гамалеевского монастыря.

Ключевые слова: Гамалеевский монастырь, архитектор, контракт, ворота, новшество.

Yurchenko S.B. Adventure Gabriel Rajewski in Hamaliivski monastery

Based on new archival materials is set using the name of the architect who was the author of the gate Gamaliivski monastery.

Key words: Hamaliivski monastery, architect, contract, gate, innovation.

04.04.2011 р.